

Gyulaj, 2008 – falubehelyzet és falukép

Alapvetés egy készülő falupusztulás-szociográfiához

„Oh lassan szállj és hosszan énekelj,
Haldokló hattyúm, szép emlékezet!”

(Petőfi Sándor)

mi kevés elemzés készült az utóbbi húsz évben a faluról, Gyulaj helyzetének romlását főként a lakosság szám egy évszázad alatt elszenvedett drámai csökkenésével szemléltették (1. táblázat).

1. táblázat: *Gyulaj lakosság szám-változása, 1870–2007¹*

Jelenlevő összes népesség (fő)										Állandó népesség (fő)				
1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1949	1960	1970	1980	1990	2001	2007
2771	2953	3063	2791	2787	2767	2756	2758	2858	2269	1740	1348	1113	1083	1039

A tendencia valóban döbbenetes: a majd százhusz év előtti csúcsonál kétharmaddal kevesebb a mai lakosság szám. Olyan arányú ez a veszteség, mint Trianon Nagy-Magyarországnak. Miközben a jobbágyfelszabadítás és a kiegyezés utáni évtizedekben oly mértékű növekedés történik itt, amelynek alapján a XX. század első fele, évtizedről évtizedre egy mezőváros méretű, stabilan 2700 fős létszámot produkál Gyulajon. Csupán az arányokat nézve, persze ennél sokkal súlyosabb lakosságvesztés is érte az ország településeinek egész sorát. Ha az 1949-es és a 2001-es népszámlálás viszonylatában vizsgáljuk falvaink népesedési folyamatait, egyik fő tendencia az, hogy extrém mértékű elnéptelenedést elsősorban azok a települések szenvedtek el, amelyek az 1870-ig belátható, közel másfél évszázad során mindvégig néhány száz vagy alig ezer főnek nyújtottak lakóhelyet – mindig is kisközségek voltak. Viszont az 1949-ben még 2000 főnél több ember által lakott helyek között – mely körbe Gyulaj is tartozik – csak kilenc olyan falut találunk Magyarországon, amelyeket 2001-ig nagyobb arányú népességvesztés ért, mint Gyulajt (2. táblázat). E csoport külön érdekessége, hogy mindegyik tagja az Alföld déli részén,² illetve a Dél-Dunántúlon található, Szakcs és Ozora pedig egyenesen Gyulaj közvetlen környezetében fekszik.

2. táblázat: *Az ország legnagyobb népességvesztő, 1949-ben még 2000 fő feletti települései³*

Település	Megye	Kistérség	Lakosság szám, 1949.	Lakosság szám, 2001.	A veszteség mértéke (%)
Bácsszőlős	Bács-Kiskun	Bácsalmási	3146	422	86,6
Mezőhék	Jász-N.-Sz.	Mezőtúri	2302	412	82,1
Örménykút	Békés	Szarvasi	2134	541	74,6

(A 2. táblázat folytatása a 4. oldalon)

(A 2. táblázat folytatása az 3. oldalról)

<i>Település</i>	<i>Megye</i>	<i>Kistérség</i>	<i>Lakosság- szám, 1949</i>	<i>Lakosság- szám, 2001</i>	<i>A veszteség mértéke (%)</i>
Kéleshalom	Bács-Kiskun	Jánoshalmi	2080	559	73,1
Eperjes	Csongrád	Szentesi	2397	686	71,4
Szakcs	Tolna	Dombóvári	2930	1047	64,3
Borota	Bács-Kiskun	Jánoshalmi	4444	1596	64,1
Kétpó	Jász-N.-Sz.	Mezőtúri	2299	836	63,6
Szulok	Somogy	Barcsi	2034	741	63,6
Gyulaj	Tolna	Dombóvári	2858	1083	62,1
Györköny	Tolna	Paksi	2505	996	60,2
Ozora	Tolna	Tamási	4678	1872	60,0

A szocializmus (1949 [2858 fő] és 1990 [1113 fő] között) – minden más történelmi viharnál nagyobb pusztulást okozva, a falutörténet legstabilabb fél évszázadát követve – végigsöpört Gyulajon. „Falupolitikája” nemcsak latens módon okozta a hanyatlást, a ’70-es évek elején – a környezetét sorvasztva felfaló, mesterséges növesztésében büszkén tetszelgő – Dombóvár város tanácselnöke fennen hangoztatta is: „Gyulaj (és Várong) szerepkör nélküli település, megszűnése, a térképről való eltűnése csak idő kérdése, szükségszerű.” Az akkor célirányosan tudatos politikává tett romboló tendenciák⁴ azonban máig se álltak meg, nem fordultak vissza, a veszteségek (t)örvényszerűen nőnek. A társadalmi, de akár csak az elemi életfeltételek hiánya Gyulajon mind többeket érint, egyre szélesebb körűvé válik.

A HÁBORÚ UTÁNI 60 ÉV ROMBOLÁSAI GYULAJON

A napjainkra kialakult gazdasági és tulajdonviszonyok s ezek torzulásai

Ha a jelenlegi helyzetet igyekszünk megragadni, a népességszám erőteljes csökkenése, majd mintegy két évtizede tartó pangása mellett egyre nyilvánvalóbbak más – leginkább gazdasági, társadalmi, intézményi, faluképi – ijesztő leépülési jegyek. A mesterségesen és erőszakosan ráépített szocializmus romokká foszlik, s e romok alatt fulladozik a falu. Alig vannak gazdák, gazdálkodók, nincs számottevő középrétege a falunak. Aktív közepkorosztálya is csekély. Az intézmények, a földek túlnyomó részén gazdálkodó mezőgazdasági nagyüzem vezető munkatársai, de dolgozóinak egy része is – néhányuk valamikori gyulaji – Dombóvárról, Döbröcközről és Kurdról járnak ide. A földeken gazdálkodó cég székhelye is ott ragadt a szocializmus korabeli gyarmatközpontjában, Döbröcközön, ahonnan ma a 7400 ha gyulaji határ termelésbe vonható földjei jó kétharmadának megművelését dirigálják. A két ígéretes, új, gyulaji gyümölcsstermelő vállalkozás (8 ha alma, 10 ha bodzaültetvény) tulajdonosa is dombóvári, egyikük gyulaji származék ugyan, de az ő munkatársaik, alkalmazottaik is a városból járnak ki dolgozni. Történelmi fénykorában fejlődését, vonzását és vitalitását, népességszámának növekedését is annak köszönhetette Gyulaj, hogy itt közel s távol a környező településekhez képest viszonylag könnyen lehetett birtokot növelni, jó minőségű (legalább 25–30 aranykoronás) földet vásárolni. (Gyarapodni vágyó, földműves emberek hasonló adottságaik miatt kedvelték a környéken a történelmi időkben Dombóvárnál jelentősebb és népesebb mezőváros Szakcsot és

Ozorát is – s talán nem véletlen, éppen ezeknek a nyakas, önállóan gazdálkodni képes, keményen dolgozó parasztok által lakott nagyfaluknak a szocializmus általi megsanyar-gatása, egységes lepusztítása sem...) A XX. század első feléig tudunk olyan családokról Gyulajon, melyekből évekre Amerikába ment valaki dolgozni azért, hogy az itteni föld-vásárláshoz pénzhez jussanak. Az is jellemző volt, hogy az akár ily módon gyarapodó birtokosok munkát adtak a szegényebb helybelieknek, amiből ők is képesek voltak sze-rény mértékű gyarapodásra, de legalábbis egy akkor és ott átlagos szintű megélhetésre. Voltak, akik Amerikába mentek munkával megalapozni gyulaji gazdaságukat, s voltak, akik az ily módon gyarapodó nagygazdákhoz szegődtek, hogy alkalmazásukban meg-alapozzák a maguk és családjuk életét. A dolgok, a viszonyok akkor még összeér-tek... A munka, az élni és boldogulni akarás sok mindent és sok mindenkit összekötött. S a világ ezeken az azóta sokszor – egy egész rendszer tévelygő regnálásán át – súlyo-san bűnösnek és embertelennek ítélt elveken akkor még működött...

A mostani furcsa, sok vesztest és veszteséget okozó kárpótlás idején Gyulaj határából jelentős területet megszerzőknek nincs arcuk, nem érzékelhető jelenlétük, erőfeszítésük a falu életben tartása érdekében. Ma a közel 4000 hektárnyi gyulaji termőterületen nincs öt olyan helybeli család, amelyik önállóan műveli saját birtokát. A háború előtt több tu-cat 30–40 holdas nagygazda és még több 10–20 hold körüli kisparaszti gazdasággal mű-ködő faluban ma mindössze 4 olyan mezőgazdasági vállalkozás van, melyek birtoknagy-sága egyenként eléri a 25–30 ha-t. Közülük kettőben folyik állattenyésztés is, az egyikben 30 db körüli szarvasmarhával, a másikban kb. ugyanennyi sertéssel. A családi gazdaságok önellátásra még csak-csak törekednek, de piacra (eladásra) jőszerivel csak a két kismé-re-tű állattartó vállalkozás termel. A valaha a falusi élet sajátosságának számító családi ál-lattartás szinte teljesen megszűnt, a legtöbb háznál egyáltalán nincsenek háziállatok, be-leértve leggyakrabban még a baromfit is. Nincsenek lovak – pillanatnyilag csak két pár, de gép se túl sok, megvenni is, fenntartani is drága –, a '60-as évek végéig minden csa-ládnál jellemző disznóvágás ma már kuriózum. A Rákosi-érában bűnös kuláknak, zsíros-parasztnak bélyegzett, gyarapodásra tehetős és tehetséges családok szinte teljesen kihal-tak, még inkább elmenekültek (úgy tűnik, magyar paraszti mentalitásukkal, gazdálkodási kultúrájukkal együtt) gyalázatos megaláztatásaik helyszínéről, és soha többé nem tértek ide vissza. A kommunista politikai propaganda részeként, a koncepciók perék sorában zajló kulákperekben elrettentésül több gyulaji nagygazdát is országosan meghurcoltak, ítélet nélkül megkínóztak, internáltak vagy bebörtönöztek. (A történeti igazság kedvéért meg kell jegyeznünk: 1945 után nemcsak a szovjet módra népnéző kuláknak bélyegzett családok üldözése, majd a mindenkire kiterjedő erőszakos termelősövetkezetbe kénysze-rítés, aztán a cigányok faluba telepítése szívta el a levegőt a gyulaji parasztcsaládok elől, hanem – mint Magyarországon mindenütt – a földművelés hazai technikai, technológiai és gépi eszközállományában bekövetkező gyökeres változások is. Ez utóbbi részben ma-gyarázat arra is, hogy a földkárpótlással létrejött új tulajdonosi helyzetben miért nem állnak vissza, nem élednek újjá a történelmi magángazdasági viszonyok a falvakban.) A föl-dek (nevesítve) visszajutottak ugyan a családtagoknak, többnyire az attól közvetlenül megfosztottak gyerekeinek, de a többség – idős, a kolhozorszakban megfélemlített és megnyomorított, kisémmizett vagy máshol élő ember – nem mert vagy már nem tudott mit kezdeni az újra nyíló gazdálkodási lehetőségekkel. (A régi módosabb családok fele-lősségérzetére, az elődeiktől jogtalanul elrabolt vagyon visszaszerzett részével való ter-

vekre és tettekre azért említésre érdemes legalább három példa: az *Oszbach-malom* potenciális örököséként Budapesten élő valamikori tulajdonos-családtagnak sokáig hallani lehetett terveiről, próbálkozásairól gazdaságának újrakezdésére, de ezekből – valószínűleg idős kora miatt – semmi sem vált valóra. *Balaskó János*, egy szintén régi helyi kártyabirtokos család sarja nagy ambíciókkal Mexikóból tért haza a '90-es évek elején, kártyalással visszakapott földjeit vásárlással gyarapította, sokoldalú és a faluban talán legígéretesebb egyéni gazdálkodásba fogott, ám hirtelen halála megakadályozta szülei példájának, munkájának folytatásában. *Bazsonyi Arany* festőművész – akit az '50-es évek elején a képzőművészeti főiskoláról toloncoltak ki szülei mintegy 30 holdnyi gyulaji gazdasága miatt – visszakárpótolt földjeit bérbe adta, s ezek jövedelmét tehetséges, de szociálisan rászoruló gyulaji tanulóknak adományozható ösztöndíjra adja át évente a Gyulajért Alapítványnak.)

A derékhad, a visszanyert földön alapuló gazdálkodást újratereztető vállalkozó nemzedék már az unokaké lenne, ha volna – hiszen ők azok, akik a kismemiző négy évtized alatt végképp kimenekültek-küsztek az önálló családi életfeltételek nélkülivé tett faluból. (A Gyulajon „föhlalmozott tőkéből,” nem egyszer az őstől földvásárlásra, birtokgyarapításra gyűjtött-hagyományozott pénzből, értéken alul – legtöbbször a házvásárlásra állami támogatást kapott cigányoknak – eladni tudott ingatlanokból városi házat, lakást vettek nekik az elődök. Dombóváron a kertvárosi és az újdombóvári városrészen is tömbszerűen, tucatszám laknak egymás közelében volt gyulajiak.) A télesztagok cselédnek kellettek az államszocialista tervgazdaságban fölülről-kívuírói irányított nagyüzemnek, akik önkizsákmányolásukkal legföljebb a háztájiban tehettek valamit önellátásuk javítására, s a távolba mentett-menekített családtagok „jóféle hazaival” való megsegítésére. Most nagyon sokan bagóért azonnal eladták nevesített kisbirtokukat, vagy – jobb esetben – a termelőszövetkezetből egyes ügyesek által (mint országszerte, úgy itt is) létrehozott részvénytársaságnak engedték át szerényen jövedelmező bérművelésre.

Döbbsenten nyugtázhatjuk: a gyulaji határ a rendszerváltás után 20 évvel sem – most már egyre inkább nem – munka- és megélhetési forrása a gyulajiaknak; a falura nevesített földterületeket a (tamási székhelyű) Gyulaj Erdészeti és Vadászati Zrt. és a Döbröközi Mezőgazdasági Zrt. birtokolja, ill. kimondottan gazdasági racionalitás, kizárólagosan üzleti profitérdek alapján (bér)műveli. Gyulaj össznépeességének gazdasági tevékenysége, munkája és jövedelme szempontjából nincs meghatározó szerepe annak, hogy összességében és egyénenként mekkora földterületet tartanak nevükön az itt élők, amelyeket tőlük túlnyomórészt a (volt összevont gyulaj-döbröközi téesztből lett) döbröközi Zrt. bérel, illetve hogy hány ember kap állandó vagy időszakos alkalmazottként a Tamásiból szervezett erdei és a Döbröközről szervezett mezőgazdasági munkát. A gyulaji határban, szerelóműhelyekben és állattartó telepeken mindössze⁵ 71-en dolgoznak a döbröközi Zrt. alkalmazásában, közülük aktív dolgozóként csak 49 fő a gyulaji lakos. Rajtuk kívül 71 fő inaktív gyulaji tagot is nyilvántart a Zrt. Hogy a döbröközi földbirtokrészen hány gyulaji lakos dolgozik, erről nincs információnk. A mezőgazdasági Zrt.-nek 41 fő gyulaji részvényese van – birtoknagyságukról egyelőre nincs adatunk –, közülük 15 aktív dolgozója a társaságnak, 26-an nyugdíjasok. A falu határában gazdálkodó két részvénytársaság együtt sem foglalkoztat 50–55-nél több gyulaji embert, s a gyulaji magánemberek által bérbe adott földek jövedelme átlagban alig több évi néhány tízezer, kevesek esetében néhány százezer forintnál. (A bérletdíj-számítás alapja a föld aranykorona értéke, amelyre ez idő szerint 1400 Ft éves egységnyi bérleti díjat fizet

a részvénytársaság.) Figyelemreméltó, hogy ezekben az években a munkaképes korú munkanélküliek száma a falu földjein alkalmazottaknak jóval több mint kétszerese, napjainkban csak a hivatalosan munkanélküliként nyilvántartottak száma 110–120 fő. A nyilvántartásban már nem szereplők száma is e körüli. A községi helyzet azt jelzi, hogy a munkanélküliség legfőbb oka a birtokhasználat- és munkahiány.

Gyulajon a falu határát jelentő földterület így – a jelenlegi tulajdoni és használati viszonyok mellett – a helybeli népesség számára nem megélhetést biztosító, foglalkoztató munkahely, vagyis nem alapja a Gyulajon kialakult-kialakítható polgári (!) egyéni, családi és közösségi egzisztenciának. A puszta létfenntartásnak, megélhetésnek sem. A falu gazdaságának és társadalmának keretet adó, azt működtető, a fejlesztések iránt motivált, feladatokat generáló, válláló és közösségi, települési funkciókkal terhelhető, azokat fenntartó, éltető rétege, polgári értelemben vehető társadalma ma sincs a településnek. Mondhatni: a szocialista kollektivizálással termelési létalapjától megfosztott, majd minden további éltető-szervező önjerejéből is szocialista módszerességgel kiforgatott, lepusztított falu – a hatalom által meghirdetett – szerepkör nélkülivé tétele végső soron beteljesülni látszik. A rendszerváltással bekövetkezett változások nem váltak a helyi össznépesség javára: az ismét magántulajdonná vált földet birtokba venni és munkával, tőkével azt a maguk családja számára megélhetési alappá tenni már nem tudták az ebbéli képességeiktől nemzedékeken át kegyetlenül eltérített gyulajiak. Nincs gazdatudatuk, gazdatudásuk és piacgazdasági ambíciójuk, hiszen nem tudják földjeiket maguk megművelni, nem tudnak (nem is akarnak, eszükbe se jut) beleszólni, hogy miként gazdálkodik birtokaikon a bérlő, és nincs további földszerzésre, birtoknövelésre irányuló törekvésük a kárpótlással „visszabirtokosítottaknak”. Ugyanúgy viszonyulnak saját piacgazdasági földtulajdonukhoz, ahogy a szocialista közöshöz hozzáidomították-közönyösítették őket. Nincs gazdasági szerepismeretük – de a társadalmi és a kulturális is végtelenül leépült, deprivált, deformálódott. Mindaz, ami hiányzik belőlük – a szocializmustól elszenvedett megnyomorításuk *eredménye*. Amijük nincs ahhoz, amire most szükségük volna – azt adta nekik a szovjet típusú szocializmus. Azt – hogy soha többé ne legyenek képesek önmaguktól boldogulni, önmagukról gondoskodni a magántulajdonon alapuló világban... saját magántulajdonuk birtokosaiként se.

Mindezen lesújtó helyzet Gyulajon jól érzékelhető elemei végső soron abban összegezhetők, hogy

- a tulajdonok, javak, ingatlanok devalválódnak, romlanak, omlanak (csakúgy, mint az emberi, közösségi viszonyok);
- a családok többsége, a munkaképes korú népesség számára a faluban nincs megélhetést biztosító munkahely, eltűntek az egyéni és közösségi életperspektívák, a családok is szét-szóródtak;
- a potom áron el nem kótyavetyélt földek zöme bagóért bérbe adva, s valódi jövedelmük, hasznuk nem a települést, nem a helybelieket és nem a tulajdonosokat gazdagítja;
- a valaha virulens háztáji, kert- és szőlőgazdálkodás is nagymértékben beszűkült, a családi önellátásban is jelentéktelenné vált;
- az önkormányzati hivatalon és intézményeken kívül, ami munkahely van még, azt jobbra külső szintekről szervezik, irányítják, nem gyulajiak töltik be;
- így a többség, a sok szegény (a nagyarányú nyugdíjasok, a már többségben levő cigányok és a rajtuk kívül is számos munkanélküli és családtagjaik) vegetáló megélhetésének alapja már csak valamilyen jogcímen még járó – általában legalsó szintű – szociális ellátás.

Teljesen nyilvánvaló és egyértelmű: Gyulaj nemcsak a (kórokozóival tovább ható) szocializmusnak *volt*, hanem *lett* immáron a (kártékonyságának teljességével pompázó) kapitalizmusnak is a vesztese. Mégpedig úgy, hogy szinte mindenki vesztes a faluban. (A 100-nál több járadékjogosult munkanélküli mellett ugyanennyien élnek – legföljebb még a gyerekek után járó központi juttatások mellett – abból az önkormányzattól kapott egyenként, pontosabban családonként átlagban havi 25–30 ezer Ft segélyből, amelyre a forráshiányos település gondoskodásra kötelezett önkormányzata évente mintegy 40 millió Ft-ot fizet ki.)

Vagyis a kör mostanra bezárult: a II. világháború után az emberektől hamar elkommu-nizálták a családjaik által idők során itt megszerzett kisebb-nagyobb földtulajdonukat, vagyono-ukat, ami addigi munkájuk, életük, eltervezet jövőjük alapját jelentette – majd e veszteség következtében a községfenntartó erők jövőjüket kényszerűségből elkezdtek a falun kívülre menekíteni. Mások – többségük elszakadási képességek híján, jobbára a 45 utáni földosztás-sal néhány holdhoz juttatottak – ugyancsak kényszerűségből maradtak. A mostani újabb rendszerváltással ez utóbbiak (közülük a még aktív korúak) elveszítették a földjeik elvétele után anno még megmaradt munkájukat, munkahelyüket, munkaviszonyukat is, ami most már pusztá létük, megélhetésük ellehetetlenülését okozza. Hiába volt az olyan-amilyen földkár-pótlás, nem birtokosodott vissza a falu népe, mert nincsenek itt a valamikori földtulajdon-vesztők, akik meg itt vannak, azok se képesek már – se anyagilag, sem szellemileg – birto-kossá válni, az új gazdálkodási követelményeknek megfelelni. És ezen a ponton roppant meg a Gyulajon megmaradt, a rendszerváltásig a térszben és a környező gazdasági és állami mun-kahelyeken foglalkoztatott gyulajiak itteni további megélhetésének biztonsága. Volt parasz-toké és cigányoké egyformán és egyaránt..., közössé szorított-terelt sorsuk során szinte elő-ször egységesülve.

Az 1945-ig – persze különböző okokból eltérő mértékben – gyarapodó parasztok, il-letve leszármazottaik kifosztásuk és kismimizésük, szocializmus általi megszállásuk és le-igázásuk után soha többé nem tudtak visszavergődni gazdalétük azelőtti állapotára – s mint látni fogjuk, az ily módon gyarmatosított faluba idővel tömegesen bekénysze-rített cigányok pedig mindmáig nem tudtak fölkapaszkodni egy társadalmilag (akár csak általuk) elfogadhatóan minimálisnak tekinthető életnívó szintjére. Nyilvánvaló a felme-rülő kérdésre a válasz: a kort lózungként belengő utópisztikus szocialista egyenlőség-eszme alapján két többször és többszörösen vesztesé vert, a felemelkedés és egyéni gyarapodás minden eszköztől megfosztott embercsoport vajon mitől és hogyan is vál-hatott volna sikeressé? Életüknek, együttélésüknek azokat a problémáit kellett volna si-keresen megoldaniuk, amelyekről „a rendszer” urai eleve úgy vélekedtek, hogy azok nincsenek is...

S e történelmileg előállított, sokféleképpen abszurd helyzet cinikusan brutális paradoxo-na most: az új idők szeleit fújó hatalmi közigazgatási kategorizálásban *Gyulaj* – a szocializ-musban mesterségesen „fölfejlesztett,” mára már persze ugyancsak berogyott Dombóvár vá-ros kistérségéhez tartozva – haláltusája ellenére nem minősül halmozottan hátrányos helyzetben levőnek. „Érdemeinél jobb” kistérségbe sorolását nyilván hálából (!) kapja mind-azért, amit – tucatnyi másik, szintén az elnyomorodás felé bunkózott Dombóvár környéki faluval együtt – története során kiszívtak-kizsákmányoltak belőle, nem utolsósorban a XIX. században, a vasút előtti korokban Dunántúl-szerte csak „sárfészek faluként” emlegetett székhelyváros javára. (Akkoriban, az 1850-es években amúgy Dombóvár község népessége még több száz fővel kevesebb volt, mint Gyulajé.)

A további problémák és súlyos traumák feltárása s az azokból levonható további következtetések megtétele előtt, e drámai helyzetből eddig bemutatottak alapján, mondjuk ki a legenyhébb – mert még reményekkel teli – következtetést: ha Gyulajért valamit tenni akarunk, a feladat behatárolása csak így kezdhető – a falu újjáélesztése a település minden funkciójában és valamennyi lakójára nézve szükségszerű és csak mindenre kiterjedő lehet.

A GYULAJI CIGÁNYOK HÁNYATOTT SORSA, ÖRÖKÖS
KISZOLGÁLTATOTTSÁGA

Társadalmi, együttélési viszonyok az állandósult leépülésben

A valaha az erdőtulajdonos Esterházy herceg engedélyével „vadriasztási célból” – s ettől kezdve mindig az aktuális külső erők, fölsőbb hatalmak által elrendelt funkcióval ide-oda terelt – Szakálytól Kocsoláig, Dalmandig az erdő mentén elszórta,⁶ putrikba-kunyhókba végigtelepített-telepedett cigányokat, ugyanilyen drasztikus intézkedéssel az '50-es évek végétől előbb az erdők széléről Gyulaj-Szőlőhegy⁷ Új-biródi részére gettósították, majd a közeli lakott völgyekbéli otthonaikból az erőszakos tévesztés mellett immáron előlük is elmenekülő magyarok lakásaiba szivárogtatták. Aztán a nomád szabadságuktól, életközegüktől és erdei erőforrásaiktól ily módon megfosztva néhány év alatt a – főleg télen – felélt, feltüzelt, megműveletlenül hagyott, lepusztított Szőlőhegyi portákból azzal a „népboldogító eszmével” segítette-üzte tovább őket a szocialista diktatúra, immáron Gyulaj belterületére (a tsz elől onnan is inváziószerűen elmenekültek parasztportáiba), hogy a maradék bennszülött, őslakos magyarok majd asszimilálják, integrálják, szocializálják és konszolidálják – kvázi-intencionáltan elmagyarosítják – a szomszédságukba helyezettek. Azt a társadalmi-gazdasági-szociális-kulturális stb. folyamatot, amely a két különböző, sok mindenben eltérő előtörténetű, adottságú és irányultságú embercsoport egymás mellé szorításával akarva-akaratlanul elkezdődött, senki, sehol nem tervezte el – legalábbis úgy nem, hogy abba az érintetteket beavatták, közreműködésre, együttélésre fölkészítették, majd menet közben bármilyen módon segítették volna. Ahogy a betelepítettek nem igen kaptak érdemi támogatást a letelepedéshez, új otthonteremtéshez, berendezéshez és beilleszkedéshez (legfőképpen néhány korrupció- és manipulációgyanús esetben – akár nagyon rossz állagú – házvásárláshoz valamicske állami pénzt), a falusi bennszülötteknek semmiféle támogatás, kulturális felvilágosítás, inspiráció vagy bármi egyéb motiváció sem jutott a rájuk rótt nem szokványos társadalmi-gazdasági feladat elvégzéséhez. A hatalmi arrogancia és a kényszer, az akkoriban faluhelyen még igencsak pöffeszkedő diktatúra (s az ez által kiváltott félelem) lengte be Gyulaj népeinek egymás mellé préselését. Egymás számára két idegen test keletkezett a faluban, csoda-e, hogy idegennek is látták egymást? Csoda-e, hogy aki tehette, elment, aki maradt, az meg (amennyire csak tehette) begubózott? Mert mindegyikük életében ott volt a harmadik idegen test – a rideg és kegyetlen, mindenben és mindenkin átgázoló hatalom.

Bármilyen riasztó, ma már ki kell mondani – ha őszintén akarunk szembenézni (és nincs másnak sem ideje, se értelme!) a faluban vergődő ezres népességet fenyegető végveszéllyel – ennek a szocialista rögeszme vezéreltű falupolitikának az első egy-két évtizedében kettő s mára még egy harmadik látványos következménye lett. Az internálótáborrá tevő „intézkedésre” a falu viszonylag gyorsan és egyértelműen reagált. Úgy, mint a cigányok koncentrációsákor néhány évvel korábban Szőlőhegy is – futással. Előbb drámaian fölerősödött, jellem-

zové vált a magyarok s ezen belül lényegében befejeződött a korábban tehetős magángazdasaládok elvándorlása; majd néhány év múltán nyilvánvalóvá vált a helyben maradók cigányokkal egy szintre hanyatlása, ahogy – árnyalatlanul és durván – erre fele mondják, a falu elcigányosodása. Ebben az időben, 1960 és '80 között, majdnem újabb ezer fővel csökkent Gyulaj népessége. Vagyis a falutörténet népszámlálásokkal mért periódusaiban ez a két évtized mutatja a legnagyobb veszteséget: a betelepítést követő húsz évben több mint kétszer annyival csökkent a falu lakóinak száma, mint amennyien a betelepített cigányok voltak. Fontos hangsúlyoznunk a számokon túl, hogy a cigányok közül szinte senki sem vándorolt tovább, hanem éppen az a módosabb (polgárosultabb) helyi lakosságréteg hagyta el a falut, amelyik korábban, a helyi társadalmi munkamegosztás hierarchiájában igénybe vette a falu körüli vagy beszivárgó cigányok szolgáltatásait, munkáját – vagyis azok távoztak, akiknek saját gyarapodásukhoz, gazdaságuk fenntartásához valamilyen mértékben, valamilyen gyakorisággal s valamiféle ellenszolgáltatások fejében szükségük, igényük volt a cigányok közreműködésére, munkájára. A mindezen nyilvánvaló folyamatok mentén napjainkra beállt az a tényszerű, rideg helyzet, hogy a helyi történeti tapasztalatok szerint önmagában önellátásra és önfenntartásra – tehát megélésre vagy túlélésre – szinte teljes mértékben képtelen cigány népesség aránya ez idő tájt az 50%-ot is átlépte a megcsappant lakosságú Gyulajon. A romlás-pusztulás (két)harmadoló történelmi kaszája az utóbbi egy és negyed évszázadban vésszortón suhog a falu felett: a népesség kétharmada ez idő alatt elveszett; a maradék kétharmada, vagyis a többség ma már cigány; a falu művelhető földterületének kétharmadán zajló gazdálkodást a Döbrököz-központú Zrt.-uradalomból dirigálják.

Persze természetesnek tekintjük, hogy nemcsak a falubeliekre viszonyítva-vetítve kell feltárnunk, hogy mi történt velük a cigányok beköltözése után, milyen hatások érték őket, és azokra a kezdetektől mostanáig hogyan reagáltak, hanem ugyanezt viszont, a cigányokra nézvést is teljes körűen fel kell tárnunk. S ebből valószínűleg ki fog derülni, hogy nemcsak Gyulaj régi világa, erői, rendszere stb. bomlott meg (és le), s foszlott pusztulásközelivé mára, hanem a hagyományos falu (az ő megjelenésük előtt, a szocializmussal „dinamikussá vált”) hanyatlása közben már nem volt kikbe-mibe megkapaszkodniuk, integrálódva gyökeret ereszteniük – ha ebbéli ambíciójuk, szerepük, törekvésük egyáltalán fölmerült – a cigányoknak sem. Vizsgálunk kell pl., hogy az idők során mire voltak képesek az elzárkózva, begubózva maradók s a cigányok ellenére vagy velük közösen a magyarok – s mire önállóan, a helyi őslakos magyarokkal a kényszerűségben esetenként megtalált kapcsolatokkal vagy ezek hiányában a cigányok.

A történeti hitelesség kedvéért utalnunk kell egy nem lényegtelen, de eddig soha végig nem gondolt körülményre. Gyulajon a cigányságnak a környező településeknél nagyobb arányú megjelenése nem a történeti (szerves) társadalom- és gazdaságfejlődés valamilyen helyi sajátossága, és nem is az eredetileg vándorló népcsoport e táji krónikájában találunk erre magyarázatot. Formailag és eredendően is sokkal inkább egy olyan betelepítés, mint ahogy pl. a *jászok* (Jászárokszállásról ideköltözve az 1930-as években, Muth pusztá benépesítésével) Újireg községet létrehozták a közelben, vagy még inkább amilyen itt a Dél-Dunántúlon a *németség* betelepítése volt a XVIII. században, majd a *székelysége* a németek háborút követő kitelepítése után. Az indok, amiért ezeket a különböző népcsoportokat egyik helyről a másikra vezényelték, általában nem (a jászok esetében talán igen) az ő szabad akaratukban keresendő. Valakiknek, külső, hatalmi vagy gazdasági tényezőknek volt *szükségük* rájuk. De míg pl. a Hőgyészre telepített németek, majd a XIX. század közepén ugyanott nagyobb számban

önként megtelepedő zsidók egyaránt törekvő, dolgozó életükhöz *találtak itt* (a kor polgárosodás-ethoszá is beteljesítve, a hely földbirtokait kézben tartó Apponyiakkal békében) alkalmas feltételeket, s ezért, emiatt vált ez a vidék nemzedékeken át saját boldog hazájukká és otthonukká – addig az erdő szélére vetett cigányok ambíciói és a velük szemben támasztott külső (társadalmi?) elvárások – mindenkor – sokkal alacsonyabb rendűek, mondhatni embertelenebbek voltak. Ők nem egy településen belüli helyet, feltételeket, adottságokat és eszközöket, ösztönző külső elvárásokat kaptak (mint a többi jövevény) sajátos kultúrájú életük kibontakoztatásához a róluk rendelkezőktől, hanem olyan rajtuk kívüli (lefokozott s erdőszéli, nomád) gazdasági szerepet, amelyben csupán végrehajtó eszközként volt szükség rájuk. (A lárámájukra...) Hiszen míg a helyi arisztokráciával s a jobbágyfelszabadítás után kialakuló-terjedő tevékenységeket végző földművelőkkel, birtokosodó vagy bérlővé tehető paraszttal a betelepített németek és az idetelepülő zsidók létrejövő, gazdasági szálakkal sűrűn átszőtt kapcsolata, együttélése – maga volt a bennszülöttek és a kvázi új honfoglalók és honalapítók differenciáltan tagolódó társadalma, addig a gyulaji erdő szélére (pontosan nem tudjuk, honnan és mikor) idehozott-telepített cigányok „rendeltetészerűen” éppen a társadalmon kívüliségre kárhoztattak. Mások érdekeit szolgáló „szerepfunkciójuk” a társadalmon kívülről érkezett és a társadalmon kívül hagyta, helyezte el őket. Korról korra, időről időre – a hangoztatott céloktól függetlenül, lényegében mindmáig...

Ha kronologikusan szakaszolni, korszakolni próbáljuk a gyulaji cigányok általunk áttekinteni tudott történetét, a következőket találjuk:

- nem tudjuk honnan és mikor betelepítik őket az erdőszélre⁸ (akkori számukról sincsenek adatok), ahol viszonylag szabadon, nomád körülmények közt élhetnek, közvetlen környezetükben használhatják és korlátozva ugyan, de fogyaszthatják az erdő javait, időnként alkalmi munkákat is kapnak az erdőben,
- kis mértékben, közülük kevesen és inkább csak alkalmi jellegű kapcsolatba kerülnek (pl. favágó erdei munkák során) a falubeliekkel (feltehetően az 1940-es évekig),
- a II. világháborút követő földosztással a falubeliek kisparcellákhoz jutnak az erdő közelében is, ezzel további kapcsolatok formálódnak a közelben élőkkel, aminek következtében a faluban is több alkalmi munkát kapnak,
- a '60-as években (döntően a főpolitikus vadászokat védendő) megkezdik a protokoll vadászatokra preferált állami erdő körbekerítését, ettől feleslegessé(!) válnak, de új, koncentrált putritelepet hozhatnak létre a parasztok lakta Szőlőhegy Új-Bíródi részén, ahol iskolázásukra kerül nagyobb hangsúly,
- utasításra beköltözhetnek a Szőlőhegyen megürült, a magyarok által elhagyott házakba,
- a faluban hétközi diákothont alakítanak ki a tanköteles korú cigánygyerekek részére (1967-ben),
- engedélyt kapnak a faluban megürült, elhagyott lakóházakba költözéshez, s ezzel egy időben, kb. 1968-tól (a volt parasztokhöz hasonló) segédmunka jellegű fizikai munkákhoz juthatnak a falubeli térszében, a Tamási székhelyű állami erdőben és a környező (Hőgyészi, Dalmandi) állami gazdaságokban,
- a rendszerváltáskor viszonylag hamar nagy számban elveszítik munkahelyüket. Vagy másként, a részükre megnyitott *életlehetőségek szempontjából* összegezve:
- előbb, eredendően az erdőszélen kapnak csupán „vadriasztási funkciót”,
- aztán (bizonyára legalább egy évszázaddal később, előbb a Szőlőhegyen, majd kizárólag Gyulajon) több lépcsőben, többszörösen *lakásokba, lakóházakba* irányítják őket,

- a '60-as évektől bevezetik a tanköteles korúak *beiskolázását*, a cigány analfabétizmus felszámolását és a továbbtanulással elérhető felemelkedést megcélozva,
- s a '70-es évektől *munkalehetőséget* is biztosítanak számukra, amelyet a rendszerváltás kezdetétől a legtöbben gyorsan elveszítenek.

Ha pedig mindezt, legfőképpen a felelősség szempontjából értékeljük, minősítjük, akkor a nyilvánvaló történeti tények alapján az mondható:

- a cigányok idetelepítésének felelőssége az akkor még magánkézben levő, hercegi erdő gazdáié,
- akiknek utódai, az állampárti tulajdonosok, amikor (a fölöttük álló-rendelkező legfőbb hatalom képviselőinek) érdekei úgy kívánták, ezt a felelősséget és a cigányokról való gondoskodást teljes körűen áthárították a (pártállami irányítású) falu- és a térszervezésre,
- akik (a pártállami rendszer bukása után is) mindmáig ráhagyták a települési-társadalmi (közösségi, kulturális) integrálás-integrálódás feladatát a falu nem cigány és cigány népességére (akiktől ma már jószerivel a gazdasági, megélhetési lehetőségeik megteremtését is mintha elvárnák – azok, akiknek korábban érdekükben állt a cigányok idetelepítése, s akiknek hasznuk származott belőlük).

Gyulaj társadalmának magára hagyása, ejtése, kisémmizése a határában levő gazdasági erőforrások használói részéről tehát nem mai keletű. Azóta datálható és folytonos, hogy a háború után megkezdődött a szocializmus építése, megszűnt a magántulajdon-alapú polgári társadalom s főként, hogy mindezek következtében elmenekültek innen azok, akik a történeti időkben a javak birtokosai, ezáltal a fejlődés, gyarapodás, polgárosodás megtestesítői, hordozói voltak. S ma már nyilvánvalóan látszik a teljesen erodálódott lokális társadalmi viszonyokban is, hogy az ismét magántulajdon-alapúvá tett – s most ezen az alapon torzult, csak kvázijellegűen magán – gazdaság helyi szereplői, a birtokhasználók lényegében semmit sem tesznek a falu polgári társadalmának, közösségének újjáélesztéséért, megtartásáért. Olyan a látszat, merthogy az érdekeiken kívül álló tényező és feladat – nem motiváltak a falu életben tartásában sem. (Ha ez így volna, mivel lehetne indokolható a község önkormányzatának vagy lakóinak a kötelezettsége erre?)

De térjünk vissza szűkebben a cigányság helyzetét taglaló kérdésekhez.

Amit az őket környezetükhöz kötő, a róluk rendelkezők által rájuk irányuló, életüket kívülről (kimenetelében általában kedvezőtlenül) meghatározó viszonyokon túl meg kell vizsgálnunk még – hiszen ez is elmaradt mind ez ideig –, az a mai falu népességében éppen mostanában többségre jutó cigányság *belső tagozódása*, sajátos helyi történetüknek, kultúrájuknak az ő saját szempontjukból való felderítése, megértése. Ismernünk kell Gyulaj nélkülük ma már elképzelhetetlen jövőjének kedvező befolyásolása érdekében, hogy hogyan éltek meg, miképpen őrzik, mennyire hat rájuk, mi, miként és mire motiválja őket, mennyiben azonosak ők maguk azzal a történettel, vagy éppen mennyiben tudtak túllépni azon, el se mélyedtek benne, amelyet itt a kezdetektől napjainkig családjaik végigéltek. Készek-e arra a szerepre, amelybe kerültek? Olyan kérdésekre kell megtalálnunk a választ, hogy mennyiben azok, akik eleik voltak, ahonnan indultak, s hol és merre tartanak, meddig jutottak? Mit őriznek, s mit hagytak el, haladtak túl a maguk múltjából? Mindezek mennyiben foglalkoztatják őket? Hogyan, milyennek látják a helyzetüket? Kitől mit várnak, érzik-, tudják-e elvárásaik megalapozottságát, avagy illuzórikus voltát? Kire és miben számítanak, számíthatnak? Vannak-e egyéni, netán közös céljaik, eszközeik a maguk boldogulására? Mire képesek, mire hajlandók, mit tudnak és akarnak tenni önmaguk sorsának, életkörülményeinek jobbá tétele érde-

kében? Van-e közösségtudatuk? Hogyan gondolkodnak az életükről, helyzetükről, lehetőségeikről, a faluról, ahol élnek? Egységesültek-e a faluval – és az velük stb. stb.?

S nem kerülhetjük meg a falufejlődés perspektíváit keresve azt a Gyulaj XX–XXI. századi történetéből felkiáltójel-szerűen elénk meredő, tisztességgel meg nem kerülhető kérdést sem: mi volt a szerepük a cigányoknak abban, hogy a valaha viruló, gyarapodó falu az ő betelepítésüktől minden korábnál gyorsabban sorvadt, pusztult, a régóta itt lakók által inváziószerűen elnéptelenedett? A cigányok, különösen a vidéken, kistelepléseken élők, mai magyarországi helyzetére, az elmélyültté vált konfliktusok biztosan nem gyors megoldására, de figyelmeztető megértésére komoly tanulságokat kínálhat egy ilyen, Gyulaj történetének másfél száz éves folyamataiban talán jól szemléltethető, a sokféle tapasztalatot sokoldalúan összegező elemzés.

Egy falufejlesztési stratégia elkészítése, a történet és a mai helyzet széles körű és árnyalt megragadása e cigánytörténet és történeti tudat, az ő szociológiai, társadalmi, szubkulturális viszonyaik feltárása nélkül ma már elvégezhetetlen Gyulajon. Ha e hanyatló, súlyos állapotban levő településen (óriási erőfeszítéssel, huzamos idejű és nagymértékű külső segítséggel) lehetséges valamiféle kedvező változás előidézése egyáltalán, amire meglátásunk szerint óriási – életmentő jelentőségű – szükség lenne, azt csak a cigányok részvételével, közreműködésével, az ő sajátos helyzetük és viszonyaik másokéval egyenértékű figyelembevételével, velük együtt és rájuk is irányulóan lehet megvalósítani. Ehhez az kell, hogy most végre, először, ne másoktól kapják, ne kívülről kelljen elszendvedniük vagy jótéteményként elviselniük a változásokat. Mert ha az nem a sajátjuk, általuk is elhatározott és megvalósított, egyénileg és közösségükkel kihordott, megcselekedett lesz, könnyen ugyanarra a sorsra juthat, mint az eddigiek.

Érintsük röviden még a történetből a faluba telepítés-készítés időszakát, illetve a cigányok és a falusiak viszonyának vázlatos történeti felidézését. A mindenható politika által tehát a '60-as évek végétől Gyulajra (átköltöztetéseket illető negyedik lépcsőben) „beáramolatott” cigány családok közül néhány lassan-lassan utánozni igyekezett a falusi emberek (akkoriban téesztagként már nem jellemzően tradicionális, csupán devalváltan háztáji jellegű) önellátó életformáját, állatokat tartott, veteményekkel és takarmánynövényekkel vetette be a ház körüli kertet, tulajdonaként próbálta gondozni házát, de ez nem vált általánossá. Sem akkor, sem azóta. A munkaképes korúak, főleg a férfiak, többségükben a környező mezőgazdasági állami gazdaságokban (Dalmandon, Hőgyészen) kaptak állandó vagy alkalmi munkát, kisebb mértékben a helyi téesz és a tamási erdőgazdaság is foglalkoztatta őket. Köztudomású volt akkoriban, legalábbis kezdetben, hogy legtöbbször 16 napot fog dolgozni egy hónapban, mert ennyi ledolgozott munkanapra járt a gyerekek utáni családi pótlék... Fizetésnap után, ha nem is általános, de feltűnően nagyarányú volt a dolgozók családjainál a kereset néhány nap alatti felélése, a boltokban mindenféle – a szükségleteket láthatóan nem mérlegelő – áruja történő átváltása, az akkoriban még több kocsmában és számos bögrecsárdában történő eldajdajozása. Bizonyára voltak családok, amelyek mértéktartással igyekeztek beosztani a csekélyke jövedelmet, de ez nem volt látható, erről a falunak nem alakult ki általánosítható tapasztalata.

A felnőttek lehetőség szerinti foglalkoztatása mellett nagy hangsúlyt kapott a gyerekek beiskolázása, ezt a politika több eszközzel igyekezett segíteni. A falubeli iskolába járó cigány gyerekeknek – az országban elsőként, nagy szocialista sikerpropagandát is

csaptak köréje⁹ – hétközi diáktotthont hoztak létre, még amikor a családok többsége a Szőlőhegyen lakott.¹⁰ Ezt fenntartották azután is, mikor már a szomszéd utcákba vagy házakba költöztek a gyerekek családjai... A '80-as években a tanuláskor pozitív diszkriminációt, megkülönböztetett segítséget kapott cigány fiatalok közül többen szakmát szereznek, s álláshoz jutnak kőművesként, traktorosként, mezőgazdasági növénytermesztőként, állatgondozóként. Azt mondhatjuk, hogy a gyulai cigányság érdekében végzett felzárkóztatási, hátrányenyhítő próbálkozások közül az elmúlt három-négy évtizedben a helyi általános iskoláé volt a legkövetkezetesebb, ez nyújtotta a legtöbbet. Erre a szakmunkássá vált gyulai cigányok mellett számos diplomás is bizonyosság, s persze a mentalitásban, a falu társadalmába történt – összességében egyáltalán nem problémamentes – beilleszkedésben is értékelhetjük az iskola, illetve a pedagógusok jótekonyságát, semmi mással nem helyettesíthető szerepét.

A falusiaknak sokkal régebben, a cigányok itteni történetének kezdetén nem volt az ő (sajátos) kultúrájuk és közösségük iránt kinyilvánított elvárása, így nekik sem volt nagyon lehetőségük a helyi őslakos társadalommal, a gyulajakkal való összeszerveződésre, amikor még csak az erdőszéli „élő kerítés” fonatai voltak. Minden generációban akadt néhány – hol ebben, hol abban – a falusiakhoz mérhető vagy általuk tiszteletben tartott teljesítményt nyújtó, faluszerte megbecsült, elismert cigány ember, pl. favágó, teknővájó, söprűkészítő, szerszámnyélkészítő, fafaragó, éneklő vagy táncoló, lovakkal bánó, vagy egyszerűen csak nagy erejű, fizikailag vagy szellemileg ügyes személy. A legelismertebbek persze azok lehettek, akik a falusiak által végzett munkákban voltak képesek hozzájuk mérhető teljesítményre. Alkalmi és időnyomunka révén, amelyre nagyobb hajlandóságuk volt, kis keresetet adó jövedelem jutott olykor több cigány embernek az erdészettől, de természetközeli életformájukhoz, életmódjukhoz – mint akkoriban az általános szegénységben a falusiaknak sem – nekik se volt elemien szükségük nagy és állandó pénzjövedelemre. Ezért munkavállalásra való ösztönözöttségük is alacsony szintű maradt. Segítettek – különösen 1945-től, a háborút követő földosztás után – a saját erdőbéli lakóhelyükhöz közeli szántóföldeken megjelenő és dolgozó parasztnak, szántásnál, vetésnél, ekézésnél, a termények betakarításánál. Az ügyesebbek a gazdáktól eltanulták az állatokkal történő földművelésben való közreműködést vagy a fűkaszás tudományát, majd kérésre önállóan megforgatták a levágott rendek, segédkeztek a szénaszállításban. Ezek által kezdtek közeledni a falusiakhoz, bekerültek néhány család gazdálkodásának, gazdaságvitelének munkamegosztásába, akik – mint ahogy az a Dél-Dunántúlnak ezen a vidékén a falvak többségében történetileg kialakult gyakorlatban szokásossá vált – néhány cigány családnak viszonylag rendszeresen tudtak adni olyan alkalmi munkát, amelynek elvégzésére alkalmasak és kaphatók is voltak. Így pl. fát aprítottak, fatuskót hasogattak-vágtak idős emberek, leginkább özvegyasszonyok házáinál, ha kellett a dögkútba vitték az elhullott állatokat, részt vettek a szántóföldek, kertek és szőlők akkoriban még rendszeres trágyázásában, s különösen a férfiak segédkeztek a gazdáknak a háziállatok ellátásában. A hatvanas évektől új szükségletet teremtett a – még a falun kívül lakó – cigányoktól kapható fizikai munka segítség iránt, hogy sok falusi családból továbbtanulni vagy dolgozni városokba mentek a gyerekek, s az egyedül el nem végezhető ház körüli munkákba egyre több helyen kényszerűségből is bevonták őket. Ebben az időben már teljesen normálisnak nevezhető – vagyis a falusiak egymás közötti viszonyaihoz hasonló – kapcsolatok is kialakultak néhány gyulai paraszt és erdő-

széli cigány család között. Amit az erdőből a faluba telepítők kigondoltak, tüneteiben kezdett megvalósulni. (Megjegyezzük: e lényegében egyre harmonikusabbá váló, kölcsönösségeken nyugvó – de konfliktusoktól sohasem mentes – kapcsolatok alapja általában nem valamiféle szocialisztikus egyenlőség, hanem a polgári társadalmakra jellemző munkamegosztás, esetenként nagyon is kemény alá-fölérendeltségi viszony volt. Ahogy Gyulajon a háború végéig nagyon sokan (főleg a családokból kikerülő, induló, fiatal házasságok) dolgoztak nagygazdáknál különböző szolgálatokon – napszámban, bérmunkában, részes aratóként, zsellérként stb. –, úgy a földhöz jutottak ugyanezen szisztéma szerint fogadtak maguk mellé segítőköt.) A cigányok munkájukért általában természetbeni ellenszolgáltatást kértek és kaptak: baromfit, a disznóvágásból friss majd tartósított termékeket, zöldségfélét, gyümölcsöt, szőlőt, bort, néha egy nagyobb süldőt, s csak ha nagyon kellett, nagyrítván pénzt. Az is előfordult, hogy az aznapi munkaadójuknál megfőzött ételből vihettek haza a családjuknak. A gazdák, munkaadók a család ruházódásába is besegítettek. S fontos volt a cigányok számára, hogy szorult helyzetbe jutva, szükség esetén volt kihez segítségért fordulniuk a faluban.

A község belterületének régi és a külterületeken megjelent-megtelepedett új lakói között – kb. az ötvenes évek végén megkezdett erőszakos téeszervezésig – lényegében a kor vidéki Magyarországon sokféle jellemző társadalmi, gazdasági kapcsolatok alakultak ki és működtek. A kulturális különbségek egy idő után már szinte egyáltalán nem voltak önmagukban konfliktusok forrásai. Az sem, hogy saját otthonaik fenntartásában, rendbetartásában a cigányok általában nem követték a megtapasztalt példát, sem a lakás rendjében, se a házkörüli vagy a családellátó munkákban. Úgy tűnik az idők távolából, hogy a falu (megmaradt) bennszülött népében mindig többségben voltak azok, akik békeséget találtak a cigányokkal, különösen akik a legkülönbözőbb okokból rájuk szorultak, és munkakapcsolatba kerültek velük. Hogy egy-egy parasztháznál milyen mértékben s szerepben kerülhetett be – mondjuk ülhetett, az étkezőasztalhoz, használhatta a közös evő-, ivőeszközöket, vagy csak a rábízott feladatokon dolgozhatott – valaki a munkába bevontak közül, az a legtöbbször nem az alkalmazó családon, hanem az illető személyen múlt. A legcivilizáltabb kapcsolatok is ingataggá váltak aztán attól, hogy a parasztszaládok létbiztonsága megingott, illetve attól, hogy a cigányok közül a legjobb gazdapartnernek sem váltak-válhattak idővel maguk is gazdává. Az efféle segítő szerepekbe kerültek gazdapartnerre váltottak ugyan, de (az idővel háztájiba szorítva-zsugorítva megnyilvánulni tudó) tartós gazdapéldát évtizedeken át alig páran próbáltak követni. Az se lett általános e perszonalis-familiáris pozitív kapcsolatfejlődési folyamatban, hogy az együtt dolgozó parasztszaládok és cigányok egymásról kialakult kedvező tapasztalatát az összes többi emberre is átértelmezték volna. A bizalom a többiekkel szemben persze érzékelhetően nőtt a megélt kölcsönösen kedvező tapasztalatok alapján. S a fentebb már említett, a faluban élő cigányok helyzetét, én- és közösségtudatát stb. vizsgáló tanulmányunk a dolga lesz pontosan feltárni azokat a nyilvánvalóan érzékelhető jelenségeket, hogy kik és mennyien illeszkedtek be teljesen harmonikusan abba a társadalomba, amelyet ma Gyulaj jelent. (S hogy ez valójában mit jelent, ahhoz a népesség egészének tényszerű felmérését is el kell végezni.)

Vagyis összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy az együttélés jó három évtizedében valóban nem a hivatalos, kívülről-fölülről vezényelt-juttatott intézkedések és feltételek, hanem a közvetlen emberi kapcsolatok „oldották meg a (nem különösebben érzékelt) cigány-

kérdést” úgy-ahogy Gyulajon. Kezdetben elsődlegesen és leginkább azok körében, azokkal, akikre szükségük volt a falusiaknak, s akik alkalmasak voltak a velük szembeni konkrét elvárások partneri vagy kölcsönösen elfogadott szintű kielégítésére – s ez azért sohasem volt a gyulaji cigányság teljes köre. S voltak – jóval kevesebben –, akik különböző okokból nem a falubeliekkel való együttélés-együttműködés lehetőségeit keresték, az ő útjuk volt a nehezebb. Idővel a (maradék) falusiak többsége megtapasztalta, s ez mindkét csoport számára előnyösnek mondható, hogy a cigányok ugyanúgy különböző emberek, mint ők. A kisebb-nagyobb „balhékat” azonban a hatvanas-hetvenes éveikig, amíg a faluba nem szorították őket, a cigányok szinte kizárólag egymás között vívták meg.¹¹ A kapcsolatok formálódásának érdekessége, a két nép közeledésében végig tapasztalható, hogy az elvándorlás ugyanúgy nem jellemezte a cigányokat – ma sem jellemzi, bár már előfordul –, mint ahogyan a falusiakkal kötött vegyes házasság sem. Botlások, félrelépések persze mindig voltak, köztük nagy, regénybe illő vagy melodramatikus titkos (!) szerelmi történetek is... S ahogy a faluban ma ismét földdel rendelkezőkről megállapíthatjuk, hogy nem „gazdásodtak vissza,” nem termelnek piacra, nem gazdálkodnak, földjüket többségük bérművelésre kiadja – úgy a sajátos kultúrájuk elemeinek többségét őrző, ezáltal a régi falusiaktól máig elkülönülő cigányokra mindmáig igaz az, hogy szinte semmilyen vagyonuk nincs, önálló gazdaságot nem tartanak fenn, termelést nem végeznek, háztartásgazdaságukban nem képeznek tartalékot. Igaz, ma már nincs is miből,¹² a cigány mélyszegénység a faluban általános. A fogyóban levő javak felélése, az ingatlanok lepusztulása, a társadalmi és gazdasági előmenetek beszűkülése, az ambíciótlanság, a nyomorszint egyenlősíti ma már nagyon jelentős mértékben a Gyulajon lakókat – függetlenül családi, vagyoni, kulturális, népcsoporti vagy bármilyen egyéb történetüktől. Amijük van, amire képesek, az valamennyiük életének rendbetételéhez, elfogadható szintű fenntartásához, gondjaik megoldásához – együtt és egyenként is – kevés.

S a közvetlen környezet, a szomszédos települések vajon miként viszonyultak, viszonyulnak a faluhoz, a Gyulajon lakók problémáihoz és fuldokló vergődéséhez? Hogyan élték meg az idők során, hogy egy olyan természeti kincs melletti település, mint amit a Gyulaji erdő nevel, a világon mindenütt gazdaggá válik értékeitől – de Gyulajnak jó ideje már sem erdejéből, sem gazdag és nagykiterjedésű termőföldjéből nemhogy haszna nincs, de inkább csak kára származik? A Gyulaji erdő központjaként is várossá tett Tamási, éppen a közös erdő (hivatkozásokban különösen annak védendő világhírű dámvad-állománya, de valójában inkább a sokkal jobban védendőnek tekintett politikai vezérvádszok gyakori itt tanyázása) révén régen kikezdetlennek tekintett okot-jogot formált Gyulaj diszkriminálására s tőle már az elemi közlekedési kapcsolatok szintjén megvalósított legszigorúbb elzárkózásra is. A gyulaji embereknek az erdőn átmenniük az alig 10 km-re levő Tamásiba, netán azon keresztül a Balatonra, Budapestre vagy csupán a falujukról elnevezett erdőbe belépniük semmivel sem volt – és még ma sem – egyszerűbb, mint a szocializmus idején bármelyik nyugati országba. Gyakran visszautasított engedélyt kellett és kell szerezniük a Tamási központból, hogy a falu végén az erdőszéli útlezáró sorompó állandó őrségénél azzal jelentkezessenek. Kocsola is az erdőn át lehetne szomszéd, de épp annak (gazdasági és politikai szempontú) minden irányú zártsága miatt nagyon régóta semmiféle településközi viszonyok nem léteznek a két erdő-menti falu között. Kurd, amikor anno a tanácsa után oda körzetesítették a gyulaji iskolát is (s ez utóbbit a kurdiak nagy hamar vissza is toloncolták), Szakály pedig mostanában,

amikor a gyulaiak évszázados „kitörési reményeit” eltető Gyulaj–Szakály-i összekötő út épült (amihez kérték a szomszédok segítségét) – erőteljes és határozott ellenállást, visszautasítást mutattak. Nemcsak kimondatlanul, bizony kimondva is a Gyulajon nagy számban élő – őket fenyegető – cigányok miatt. (S bizalmas hivatali információkból tudjuk, a környék valamennyi települését érintik is újabban gyulaji illetékességű elkövetők bűncselekményei...)

Gyulajt környező kies erdeje és annak lapátos agancsú kecses vadja miatt régóta dámvadrezervátummá igyekeztek tenni a hivatalosságok – miközben akarva-akaratlanul cigányrezervátummá tették ezt a szép fekvésű, szorgalmas és dolgozó emberek által évszázadokon át boldogan gyarapított falut – mondogatják újabban már nem is igazán az itt maradt gyulaiak, hanem akik a XX. századi sorscsapásoktól fájó lélekkel elmenekültek innen.

GYULAJ MA LÁTHATÓ FALUKÉPE ÉS NYILVÁNVALÓ HELYZETE

Az összességében nem túl derűs, inkább lehangoló gazdasági, társadalmi viszonyok bemutatása után nézzük, mi látszik a faluból, s mit tudnak működtetni a helyi erők a megmaradásért és a jövőért.

Ha a régebbi, negyven-ötven évvel ezelőtti Gyulajt ismerő ember végigmegegy az omladozó, foghíjas – egyes részeken mintha most ért volna véget a háború –, fogyóban lévő házú, omlatag utcákon, már nagy valószínűséggel megmondja, hogy melyik ház meddig áll még, vagyis meddig lesz lakója. A lakók számától és életkorától függően öt, tíz vagy legföljebb húsz évet lehet prognosztizálni... Ez a lakatlanná ürülő (kipusztult) épületek tipikussá vált sorsának jó 30 éve szemléltető története alapján leginkább az idős magyarok lakta házakra igaz. A putrivá roncsolt valamikori (szegény)parasztházakban tengődő, a nyomorszint közeli állapotban is többgyermekes, elvándorlásra nem hajlamos cigány családok esetében nehezebb az ő beágyazódott világuk végső leépülésének, felszámolásának előrelátása. Ahogy már leírtuk, a magyar családok életében az '50-es évek végén erőszakosan indult tévesztéstől folyamatosan, többször és többoldalúan motivált, kényszerűen jellemző attitűdé vált a családok vagy legalább a gyerekek kimenekítése-elmenekülése innen. A mostanában négy-öt évenként megszervezett falunapokra több mint 400 valamikori gyulaji családnak küldenek meghívót a szervezők. Várja haza a nagyvilágból a szülőfalujában emigráns vendéggé vált gyulaiakat – a veszendőség felé tántorgó, megroppant szülőföld: Gyulaj. A „távolba szakadt” 400 családot az itthon maradt 180–200 família. S az elszármazottak többsége el is jön ezekre a sajátos hangulatú, keserédes, borongó-merengő, könnyes-víg találkozókra.

A falu ún. épített környezete látványosan pusztul. A korábbi népességfogyás drasztikus számai után újabban ez a legnyilvánvalóbb, amannál sokkal ordítóbb, mindenki által szemmel látható tünet.¹³ Néhány tucat házról lehet elmondani, hogy jó karban van, gondozott, szépen felújították. Ezek egy része sem lakott, nyaralónak, üdülőháznak tartják a régi gazdáik vagy az új tulajdonosok. A jelenlegi faluvezetés minden erőfeszítése ellenére Gyulaj mutatja azt a képet, ami a valósága: elhagyottság, elhanyagoltság, gazdátlanság. Az impozáns méretű, egy nagy és termékeny határú és dinamikusan fejlődő katolikus faluhoz illő, 1752-ben épült barokk templom – amelynek berendezése eredeti, s a környék legszebb fekvésű egyházi épülete – erős felújításra, rekonstrukcióra szorul.

Rogyadozik. Az évtizedek óta lakatlan paplak szintúgy. Ijesztőek azok a vezető egyházi személyektől újabb az országos nyilvánosságban hallható nyilatkozatokat, miszerint bele kell törődni, a pusztuló, elnéptelenedő települések leromlott, funkcióját veszített (!) templomai – menthetetlenek. Összedőlésüket legfeljebb lebontással lehet elkerülni... (Úgy hangzik ez, mint amikor „szerepkör nélküli településekről” „papolt” a ’70-es években az országvesztő kommunista hatalom...) A még lakott házaknak is legalább a fele elhanyagolt, romos, düledező. A helyi hivatal szerint jelenleg közel 70 olyan lakóházrom éktelenkedik a foghíjassá ritkult utcákban, néha egymás mellett több is, amelyek egy részének a faluban rég nem látott, esetenként senki által nem ismert tulajdonosa után is nyomozni kell. Hál’ istennek a jelenlegi faluvezetés érzékeli a problémát, közmunkásokkal temetőt gondoz, takarít, árkot tisztítat, a falu közepén elvadult bozótot irt, parkokat nyit és épít – és terveket sző, lépéseket tesz, partnereket keres, intézkedésorozatot tervez a falukép megújítására, a romok felszámolására. A faluarculat olyan-amilyen, ahogyan lehet állapotának visszajavítására. Közben azonban azon is el kell gondolkoznunk: mit lehet megoldani a romok eltakarításával? Miből, mitől lesz itt újra élet, családok, gyerekek, ahol valaha törekvő emberek laktak, s a maguk munkájával építették, gazdagították a maguk életét, közösségét, környezetét, jövőjét? S gyarapították, óvták, tartották takarosán, gondozták halálukig s hagyták utódaikra mindazt, ami szorgos életük során, kemény munkával a tulajdonukba, felelősségük alá került. Mindez már olyannyira a múlt itt „a nyögő lombok alatt”, hogy aggodalommal és nagyon komolyan fel kell tennünk a fájdalmasan keserű kérdést: vajon mihez jutunk közelebb, ha a ma még jó állagú üres házakba telepítik át a cigányokat azokból a házakból, amelyeket ők laktak le az elmúlt 30–40 évben, s – persze a hanyagság mellett szorító nyomorúságok kényszerében is – gondozatlanul hagytak magukra omlani?¹⁴ Nem az történik-e, ha öreg, régi, jobb állagú házakba segítik áttelepülni őket – s ezzel megoldottnak véljük a probléma nehezét, de nem teremtünk számunkra az ön- és ingatlanfenntartáshoz, a családi megélhetéshez szükséges munkafeltételeket –, hogy hozzáadunk néhány évet vagy évtizedet az újabb leépüléshez? S egyesek, talán éppen a legrosszabb helyzetben levők jobb körülmények közé juttatásával micsoda megosztó feszültségeket, konfliktusokat ültetünk a nyomorúsághoz közeli szinten egyenlő emberek közé? Akik esetleg komoly támogatással új házat kapnak, kapnak-e lehetőséget és képesek-e arra, hogy a berendezést, aztán persze majd hónapról hónapra a rezsit, a házfenntartást és a család fenntartását, megélhetését önmaguk – s ne a segélyek – megteremtsék? Hol van vagy lesz Gyulaj körül a kicsi világnak az a kereslete vagy kínálata, amelybe az átköltöztetett emberek *bizonyosan* megtalálják – ne mondjuk: boldogulásukat, kívánjunk csak annyit – a maguk helyét?

Figyelemre méltó jelenség az ingatlanok jellemző veszendőségében a *külföldiek* (svájciak, németek) *bázvásárlása* és az általuk – néha ordító ízléstelenséggel, extrémításokkal – megvalósított lakóház-felújítások, átalakítások, rekonstrukciók. Látunk példát arra, hogy komoly, több milliós befektetéssel városi, európai színvonalú-komfortú lakást, szinte polgári villát alakítanak ki régi parasztházból. S van olyan külföldi telepes, aki két szomszédos házat vásárolt egyszerre, az egyikből lakóházat, a másikkból állatok, főleg lovak tartására alkalmas udvart és épületet alakított ki. A külföldiek idetalálásában egy helyi birtokos család sarjaként 1965 körül Franciaországba emigrált, majd Svédországban is élt, a ’90-es évek elején családjával Mexikóból „gyulaji parasztnak” lelkesen és boldogan hazatelepült falubelinek, a már említett néhai Balaskó Jánosnak volt kezdeményező

szerepe. Ő – egy egész generáció egyikeként ifjan elmenve innen – egyedülként arra is példát adott, ahogyan volt szülei gazdaságát a rendszerváltás után megpróbálta újra birtokba venni és újjászervezni – ezért a világ másik végéről, népes családjával hazajött. Nagy földterületeket, gépeket vásárolt, beruházásokat végzett, alkalmazottakat tartott, és mexikói származású családtagjaival az erdő közeli szőlők között – a helyi turizmus beindításának gondolatát dédelgetve – még egy haciendát is épített. Az ígéretes, példaértékű kezdeményezésekkel, tervekkel teli, világlátott gyulaji gazda-vállalkozó perspektíváinak beteljesítését, nemzetközi kapcsolatépítésének további gyümölcsöztetését, a külföldiek Gyulajra csábítását hirtelen halála akadályozta meg – ami a rendszerváltással kívánatos és lehetséges, de csak nagyon kis részben elindult helyi fordulatok sorában egész Gyulajnak pótolhatatlan vesztesége.

A település társadalmi, közösségi szükségleteinek kielégítésére, a hatósági feladatok ellátására hivatott önkormányzata hivatalosan is forráshiányos, sem pénzügyi, sem intézményi, szervezeti, szakmai eszközei nem elégségesek a falu sokféle problémájának, jellemző mélyszegénységi viszonyainak megoldásához. A falu rendelkezésére álló pénznek (az utóbbi években közel évi 250 millió Ft) mintegy a fele szükséges az iskola működtetésére (ld. 3. táblázat).

3. táblázat: *Gyulaj önkormányzata költségvetésének fő számai (e Ft-ban) (2006–2008)*

Év	Bevétel	Kiadás	(EBBŐL	– CKÖ*	– iskola)	hiány
2006	248 157	231 359	735	120 892		0
2007**	486 851	487 570	693	128 464		719
2008	249 806	269 406	702	112 378		20 238

Az általános iskola felújítására kaptak nagyobb arányú központi támogatást 2007-ben, amely a tanuló korosztály ismereteinek megalapozásához nyújt a korábbinál kedvezőbb tárgyi feltételeket. A tanulók többsége, 70% körüli aránya hátrányos, ill. halmozottan hátrányos helyzetű (ld. 4. táblázat). Az óvodások körében kb. ugyanez az arány (ld. 5. táblázat).

4. táblázat: *A Galló József Általános Iskola tanulóinak adatai (2005–2008)*

Tanév	Tanulók száma összesen	Napközis tanuló	Hátrányos helyzetű	(ebből halmozottan hátrányos helyzetű)
2005/6	133	103	104	nincs kimutatás
2006/7	141	104	132	100
2007/8	142	93	121	64

Mint említettük már, a gyermekellátó, oktatási és nevelési intézmények munkája tette a legtöbbet a faluba telepítésük utáni évtizedekben a cigányok társadalmi, szociális helyzetének javításáért, esélyeik növeléséért.

* CKÖ = Cigány Kisebbségi Önkormányzat.

5. táblázat: *Az óvodás gyermekek adatai a legutóbbi években (2005–2008)*

Tanév	Összes gyermek létszám	Cigánygyermekek száma	/	%
2005/6	71	48		(67%)
2006/7	66	43		(65%)
2007/8	62	47		(75%)
2008 szept.	46	36		(78%)

A rendszerváltás első éveiben a volt kultúrházból, majd cigány hétközi diákotthonból kialakított, részben bentlakásos Idősek Gondozó Otthona létező és fokozódó helyi szükségletre időben adott helyes válasz volt. Az intézménynek jelenleg 18 bentlakója van, többségük önellátásra képtelen falubeli. Az alkalmazottak száma 9 fő, az összes ellátott száma 31 fő. Ennek az intézménynek éves költségvetése 32 millió Ft, melynek többségét az önkormányzat nyújtja.

Az önkormányzat által foglalkoztatott közalkalmazottak és köztisztviselők száma összesen 50 fő (nem mind helyi lakos), közülük 29 pedagógus és óvodai dolgozó, 9 fő az Idősek Gondozó Otthonának munkatársa, a Polgármesteri Hivatal alkalmazottainak száma 9 fő, az egészségügyi szolgálatban – orvos, védőnő, orvos asszisztens – 3 fő dolgozik. Pályázati támogatásokkal 15–20 főt tudnak közmunkában foglalkoztatni. Esély mutatkozik a Munkaügyi Központtal együttműködve egy ún. Földprogram-projekt beindítására, amelyben a volt paplak egy hold körüli kertjét fognák zöldségfélék termesztésére, 8–10 helybeli munkanélküli időszakos foglalkoztatásával. A termékeket a Gondozó Otthon konyhájában – ahol az iskolásokra is főznek – hasznosítanák. A programot a Gyulajért Alapítvány is támogatná. A munkanélküliség mérséklésére fölmerült egy jóléti szociális szövetkezet megalakítása, amelyben föld- és házkörüli kerttulajdonosok, valamint a gyümölcsstermelő vállalkozók is részt vennének.

A falu képviselőtestülete 8 tagú: polgármester Dobos Károlyné, alpolgármester Selmeci László. Képviselők: Becker Tamás, Hajda Zoltánné, Herczeg Ferenc, Horváthné Glück Edit, Kollárics Ferenc, Marton Mihály. A képviselőtestület bizottságai: Igazgatási és jogi bizottság, elnöke Becker Tamás, Szociális bizottság, elnöke Kollárics Ferenc.

A Cigány Kisebbségi Önkormányzat elnöke Kiss László, tagjai: Orsós István, Orsós Jánosné, Orsós László, Orsós Magdolna.

A falumentés, falufejlesztés céljával 1993-ban 12 helyi és Gyulajról elszármazott ember 139 ezer Ft alaptőkével létrehozta a Gyulajért Alapítványt. Ez az Alapítvány minden évben támogatja a falu néhány rendezvényének megszervezését, szüreti napot, búcsúi bált, alkalmanként az elszármazottak találkozóját, megteremti a feltételeket az iskola tanulóinak versenyeken való részvételéhez, létrehozta a falu honlapját stb. 2004-től az Alapítvány működteti a Bazsonyi Arany Tanulmányi Ösztöndíjat, a festő e célra felajánlott földjövendelmének jól tanuló és szociális támogatásra szoruló gyulaji tanulóknak történő felosztásával.

MI LEHET GYULAJ ESÉLYE,
MI MENTHETNÉ MEG A GYULAJIAKAT?

A jövő útjait – vagy legalább egy szerény, de megbízható menekülő ösvényét – keresve nem indulhatunk ki másból: a hangoztatott szándékok ellenére minden lényeges mozzanatában külső hatalmi, politikai és gazdasági erők által vezérelt falurombolás több mint

egy évszázada töretlenül – és eredményesen – zajlik Gyulajon. A mára előállt, a település életének egészét kedvezőtlenül érintő körülmények között a jövőt kémlelő egyetlen igazi kérdés: az immár történelmi sorscsapásként értékelhető pusztítások ellenére keltenek-e a gyulajiak, kell-e Gyulaj azon erőforrások, ittlelvő adottságok (mindenek előtt a jó termőföld és a kivételes kincset rejtő erdő) hasznosításához, a társadalom vagy csupán valahol valakik számára hasznot hajtó működtetéséhez, ami a véghelyzetbe jutott faluban és tőle leszakított határában található? Amit fogalmazhatunk egyszerűen úgy is, hogy kinek kell Gyulaj, kinek kellenek a gyulajiak, kinek érdeke (felelőssége?), aki emiatt hozzájárulni is hajlandó fennmaradásukhoz? Vagy miként a cigányok egyszer csak feleslegessé váltak az erdőszélén, mára az összes ember lett felesleges az omlatag faluban? Ahogy Gyulaj lakóinak nincs önerejük talpra állni, úgy végelgyengülésük jele már az is, hogy nincs külső erő és érdek sem, amely őket életfeltételekhez jutni-juttatni segítené?

S ahogy rémisztően embertelennek tűnő hangzásuk ellenére se teljesen túlzók e kérdések – látva a veszendők kiszolgáltatottságát, magukra és más gyengékre (pl. az önkormányzatra) hagyását –, a választ megtalálni se lesz könnyű ebben a brutálisan érdék-, anyag- és haszonelvű világban. Főleg nem olyat, amely cselekvéseket s különösen a gyökeres fordulat elindításához szükséges szellemi és kellő nagyságrendű anyagi forrásokat is képes iderendelni. De ha nem adunk, vagy talán nincs is válasz, ha a falu képességeitől, önerőtől a szocializmus által kilúgozott és megfosztott, emiatt tehetetlenül vergődő, a megsemmisülés felé sodródó népe csak ballaszt az erőforrásaira települt, azokon és azokból élő külső gazdasági erőknél – az Gyulaj 2008-ban már pontosan belátható, kiszámítható időn belüli végét jelenti. Történelmi analógiáért sem kell messzire mennünk a várható fejlemények víziójához: járhat úgy a község, mint mai lakói egy részének ősei, akiket kénye-kedve szerint terelt végig a tájon a despota hatalom. S lehet a sorsa az, mint amit Gyulaj (valaha 5–600 lelkes) Szőlőhegy falurésze – az elnéptelentéstől a hamari teljes ledózerolásig – példáz az 1970-es, '80-as években. Mely intézkedések mögött amúgy megannyi korabeli hangzatos jó szándék, kommunista boldoggá tenni akarás, filantróp segítőkészség léggömbjei szálltak...

A véresen komoly helyzethez méltó megoldás csak gyökeres, mindenre és minden érintettre kiterjedő, mindent átható komoly erőfeszítésekkel érhető el. Mondjuk ezt hangsúlyozva végül, hogy a lehangoló helyzet bemutatása és helyenként talán túl kielevezett megvilágítása ellenére Gyulaj megmentését, újjáélesztését tekintjük írásunk legfőbb céljának. A vészharangot kívántuk megrángatni Gyulaj és sok hasonlóan végveszélybe taszított magyar falu megmentése érdekében.

A bajokat látva az idevezető folyamatokat csak úgy látjuk megfordíthatónak, ha Gyulaj község revitalizációjához öt különböző irányból, ill. tényező részéről egyszerre történik összehangolt – együttesen elhatározott, munkamegosztással és együttműködéssel megvalósuló, minden szereplő által hosszú távú elkötelezettséggel támogatott – cselekvés, tervszerű és programozott intézkedés. Mely intézkedésnek legelőször is meg kell találni a fő felelőst! Gyulaj egy polgári társadalom és piacgazdaság dimenziói és paradigmái felől nézve oly mértékben szétesett, roncsolt és organizálatlan képződmény, hogy élet- és működőképessé tétele érdekében összes egyéni és közösségi viszonyait társadalompolitikai alapossággal, a lakók életének teljességére irányuló alapos szakmai külső támogatással, minden elérhető eszköz megragadásával újra újjá kell teremteni. E falumentő, falufejlesztő projekt nélkülözhetetlen szereplői, résztvevői kell legyenek:

1. a helyi gazdasági erőforrásokat birtoklók, azokkal rendelkezők (mint munkaadók, s ebből adódóan a társadalom-, település- és közösségfejlesztés felelősségét viselő),
2. a helyi önkormányzat (beleértve a cigány kisebbségi önkormányzatot is, mint a helyi érdekek és szükségletek érvényesüléséért felelős népképviselői testületek, szervezetek, intézmények),
3. a helyi társadalom (az érintett emberek, valamennyi gyulai lakos, egyének, családok és az ő – létező vagy létrehozandó – önszervező, önérdék érvényesítő civil szervezetek),
4. innovációképes, eddig Magyarországon általánosan még nem alkalmazott, de nyugati minták alapján már elérhető és létező segítő-fejlesztő szakmai szervezetek, kompetens szakemberek (társadalom- és közösségfejlesztők helyben történő alkalmazása, foglalkoztatása)
5. és a központi állam (valamint egyéb, az államon vagy állami garanciákon keresztül elérhető, elsősorban pénzbeli források).

Kérjük, kívánjuk végül: Isten álljon Gyulaj, a gyulaiak mellé!

(2008. Dombóvár – 2009. Romonya)

J E G Y Z E T E K

- 1 Az adatok forrása: 1870-2001: az adott évi népszámlálás, 1960-ig „jelenlevő összes népesség”, 1970-2001 között pedig „állandó népesség” definíció szerint; a 2007. évi adat forrása: KSH T-STAR.
- 2 Jász-Nagykun-Szolnok megye formálisan az Észak-Alföldi régió része, de Mezőtúr környéke mégis inkább dél-alföldi fekvésű.
- 3 A népességvesztés arányának sorrendjében.
- 4 Az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció az alsó fokú központok kijelölését a megyei tanácsok hatáskörébe utalta. Gyulaj hátrányos megkülönböztetését jól jelzi, hogy – Csibrák kivételével – az összes, vele közigazgatásilag határos falu legalább a „részleges alsó fokú központ” státust megkapta. Igaz, 1970-ben közülük – Csibrák mellett – már csak Kurd volt kisebb Gyulajnál. E döntés következtében Gyulajon például egészen a rendszerváltásig építési tilalom volt érvényben.
- 5 A Gyulai Polgármesteri Hivataltól kapott számadatok.
- 6 A valószínűleg a XIX. század második felében létesített putritelepek eredeti helyszínei: Csencsevár, Pogányvár, Kiskút, Perzsók. Előbbiek – a közelség következtében – idővel Szőlőhegyhez kapcsolódtak, majd 1958-tól Kiskút és Perzsók is fokozatosan felszámolódtak, amikor Szőlőhegy másik végén, Új-bíródon építhették újjá kunyhóikat az – eredeti telepeiknél addigra szélesebben szétszóródott – oda koncentrált családok. A '60-as évek elején itt kezdték el őket olyan egybe tartozó népcsoportnak tekinteni, akiken segíteni kell. Ez leginkább a tankötelesek szisztematikus beiskolázására, a felnőttek írni-olvasni tanítására és élelmezési gondjaik enyhítésére irányult. Alacsony színvonalú lakáshoz és munkahelyhez csak kb. egy évtized múlva, már a faluba kerülésük után jutnak.
- 7 Gyulajtól ÉK-re 3-5 km-re, közvetlenül az erdővel érintkező területen, az erdőtől DK-re hét kisebb völgyben elhelyezkedő külterületi falurészt neveztek hivatalosan is Szőlőhegynek. Ennek a szintén virulens, gazdák által létesített és gyarapított területnek a falu összlakosságába beleszámított népességét 1920 óta mutatták ki a statisztikai felmérések, eszerint 1920: 514, 1930: 461, 1940: 582, 1949: 666, 1960: 550, 1970: 203 és 1980-ban már csak 23 lakó-

- ja volt e falurésznek. A '30-as évek végétől iskolája, kocsmája, boltja volt Szőlőhegynek... A '60-as évektől a korabeli hatalom fokozatosan szétverte, pusztulni hagyta az üressé vált házakat – amit azokból a cigányok meghagytak –, és a nemrég még kisebb falu méretű és népességű területet „szocialista termelés alá vonták,” azaz beszántották. A hitetlenkedőknek megroskadt pincék, a valahai kertekben túlélő korhatag gyümölcsfák, beomlott kutak gödre jelzi még ma is a valamikor emberlakta helyek nyomait.
- 8 Amikor az 1980-as évek közepén az akkori igazgató, Királyvári Gyula, egy dolgozatához írásban megkérdezi iskolájának cigány tanulóit, hogy honnan származnak, honnan kerültek Gyulajra, a válaszok közt többször szerepel: Szőlőhegyről.
 - 9 Valamelyik évben az aktuális pirosbetűs ünnep alkalmából fölmerült, hogy a gyerekeket a családoktól elszakító, többszörösen szegregáló program végrehajtóinak az akkori legmagasabb kitüntetések egyikét, Állami Díjat kellene adományozni. Erre azonban nem került sor.
 - 10 Erről (is) bővebben írtunk a „Nekiünk az erdőből csak a madárfütty jutott...” c., egy UNESCO-kiadvány számára készült, magyarul 1993-ban publikált dolgozatban (= *Falu*, 1993, ősz, 45–60. old.). Ld. ott! Megjegyezzük: a rendszerváltási lelkesültségünkben akkor értékelt helyzet és felvázolt perspektívák mára sokkal rosszabbra fordultak, számos elemükben illuzórikusnak bizonyultak. Pl. a falu fellendítését, megújítását akiktől reméltük akkoriban, azok mielőtt a dolgokba belefoghattak volna, szinte kivétel nélkül meghaltak az elmúlt évek során.
 - 11 Bűncselekmények mindig voltak a faluban, mint máshol. A rendszerváltáskor ezek száma nőtt, nyilván a szükségből, a munkanélküliségből is fakadóan. Vannak ijesztő esetek is, pl. az erdőben nagyszámú vadat mészárolt le valaki az agancsokért; a polgármestert megfenyegették, hogy ellopják a tyúkjait, ha nem ad segílyt (aztán ellopták a tyúkjait)... A két legextrémebb eset: egyszer az egyik külföldről jött új lakó éjszaka kilőtt a házából az ólak körül matatókra. S már-már drámai: a tulajdonos által napközben a kivágott szőlő helyére elültetett krumplit reggelre szemenként kiszedte és ellopta valaki a földből...
 - 12 Ennek érzékeltetésére egy – azért nem jellemző, de – ijesztő példa: ha Dombóvárról Gyulajra riasztják éjszaka az ügyeletes orvost, néha olyan házhoz hívják, ahol az őt kihozó gépkocsinak kell az ajtón vagy ablakon át bevilágítania a szobába, hogy a vizsgálatot el lehessen végezni, az injekciót beadni. Miközben az ott lakók a fal mellé rakott, kötelékeitől szétlazított szalmabálákon összebújva alszanak...
 - 13 Két statisztikai adat a pusztulás illusztrálására: az 1960-as népszámlálás „lakóépületek száma összesen” rovatában Gyulajnál a 659-es szám áll; a 2001-es népszámlálás viszont „lakóegység összesen” címszó alatt mindössze 367 házat jelez. A lakóépületek száma 40 év alatt szinte a felére csökkent.
 - 14 A cigánytelepek felszámolására kiírt országos programra 2008-ban Gyulaj önkormányzata is pályázott, s annyi támogatást kapott, hogy 9 családot sikerült lelakott-rombolt eddigi otthonából többségében most felújított, jobb lakóépületekbe költöztetnie. Az elhagyott lakóházak romjait eldózerolták, helyüket parkosítják.

BALIPAP FERENC (1948) közösségfejlesztő szociológus, a Magyar Művelődési Intézet nyugalmazott igazgatóhelyettese. A baranyai Romonyán él. Utóbbi műve: *A múltó örök* (versek, 2009).